УДК 37.013.42:347.639

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-94-100

Товстуха Олеся Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Старобільськ, Україна.

aleksa.lnu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7998-1208>

ПЕДАГОГІЧНА СУТНІСТЬ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

За даними ООН, у світі налічується 150 млн. неповнолітніх, позбавлених батьків і живуть на вулиці. Сирітство як педагогічна проблема не є новою для науки та суспільства й відома з давніх часів. Кожне суспільство вирішує її згідно з його традиціями та можливостями. Нажаль, у наукових колах проблеми соціальної сфери і особливо «сирітства» стали вважати не просто «всебічно вивченими», але навіть «безперспективними» темами, що призвело до різкого скорочення кількості наукових досліджень в даному напрямку. Вчені переважно звертаються до проблеми сирітства в контексті запобігання цьому явищу, при цьому акцент ставиться не на педагогічний аспект, а на результати соціологічних досліджень явища, визначення проблеми на основі їх аналізу і пошук соціальних механізмів для корекційної діяльності. Отже, вивчення, саме, педагогічної сутності явища соціального сирітства є актуальним і науково виправданим.

Метою статті визначаємо вивчення педагогічної сутності явища соціального сирітства.

Педагогічний аспект розгляду явища соціального сирітства представлений в роботах Є. Борнеманна, І. Бецького, Ф. Брокгауза, О. Газман, С. Гіль, Я. Корчака, А. Макаренка, Н. Михайлова, Д. Молленгауера, Н. Ноддінгса, В. Одоєвського, Л. Олиференко, Л. Палієвої, Є. Рибинського, Н. Рябцевої, Ф. Салтикова, А. Струве, Д. Ушинського, А. Філіпішина, Р. Чарней, Т. Шацького, Т. Яркіної.

Розглядати педагогічний аспект соціального сирітства будемо на підставі як аналізу педагогічного генезису цього явища, так, і визначенні особливостей превенції соціального сирітства з точки зору педагогіки. Вважаючи такий підхід найбільш актуальним, що дає можливість розкрити це питання в межах однієї наукової роботи.

Отже, педагогічний генезис включає кілька підходів.

Першим є духовно-моральний підхід (з VI століття), коли відбувається становлення уявлення про дитину як велику цінність, створену Богом, наголошують на необхідності повноцінного розвитку,

освіти й виховання, що мають забезпечити названі (прийомні) батьки. Цей підхід представлено в роботах Ф. Брокгауза.

З 1715 р. набуває поширення диференційований підхід, який передбачає ставлення до сиріт як до особливої соціальної групи, а виховання, навчання й розвиток соціальної сироти вимагають розробки освітніх програм з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей кожної дитини. Дослідження в цій галузі здійснював Ф. Салтиков.

Оскільки у XVIII – на початку XIX століття нагальною проблемою стає необхідність підтримки біологічного існування соціальних сиріт і знаходження їм місця в суспільстві, в історії педагогіки виокремлюється біосоціальний підхід (І. Бецькой) до проблеми сирітства. У цей час формують мережу закладів виховання дітей-сиріт (дитячі притулки), створюють державну систему соціального піклування дітей-сиріт. Для керівництва такими закладами було створено «Комітет головного піклування про дитячий притулок». Незабаром було розроблено «Положення про дитячий притулок» (1839 р.), яке визначало зміст виховання та освіти сиріт. Управління дитячим притулком здійснювали піклувальник та його помічники – директор, почесний старшина, наглядачка притулку та її помічниця (вона ж педагог-вихователь). Головне завдання притулків полягало в тому, щоб надати дітям притулок та елементарну освіту.

XIX ст. ознаменувалося освітньо-розвивальним підходом до проблеми сирітства (В. Одоєвський). Підставами для виникнення цього підходу стали: недоліки в організації навчально-виховної роботи дитячих притулків, висока смертність дітей, «палочна» дисципліна, відсутність обліку індивідуальності та активності дитини; усе це призвело до визнання притулків застарілим типом виховних установ для дітей-сиріт, які не відповідали потребам у вихованні дітей. У вирішенні цієї проблеми намітився адаптивний підхід, який передбачав знаходження оптимальних педагогічних умов для соціалізації дітей-сиріт (кінець XIX – початок XX ст.). Представником цього підходу був А. Струве. У цей період з'являються перші літні вчительські курси, організовані земствами та міськими управами. Курси знайомили слухачів з усім тим, що визнавали в той час останнім словом педагогіки й методики, передусім з педагогічною системою основоположника російської народної школи Д. Ушинського.

Основним підходом, що бере початок з 1917 р., є соціокультурний. На цьому етапі з'являються перші наукові дослідження проблеми сирітства (Я. Корчак, О. Макаренко, Т. Шацький та ін.); формуються нові галузі педагогічного знання: педагогіка підтримки (Н. Михайлова), педагогіка підтримки ініціатив молоді (С. Гіль) та ін. Було визначено нагальні завдання педагогічної діяльності з дітьми-сиротами: формування індивідуальної самостійності дитини-сироти (Є. Борнеманн); вирішення проблем, які виникають у процесі розвитку особистості (Д. Молленгауер), навчання турботі через самопізнання (Н. Ноддінгс),

моделювання соціальних ситуацій і тренінг позитивної поведінки соціальних сиріт (Р. Чарней) та ін.

На сучасному етапі в межах цього підходу також виділяємо кілька основних напрямів дослідження педагогічного аспекту проблеми сирітства різними вченими. Так, загальні питання становлення й розвитку педагогічної служби в освітніх установах для дітей-сиріт розкрито в працях Є.Рибинського, Т.Яркіної та ін.; проблеми педагогічної підтримки процесів виховання й формування особистості дитини-сироти досліджують у своїх працях О.Газман, Л.Олиференко; аналіз і систематизація вітчизняного й зарубіжного досвіду з надання педагогічної допомоги дітям-сиротам подано в публікаціях Л.Палієвої; ефективність виховання дітей-сиріт у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу розкриває Н.Рябцева; опіку й піклування як форму виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вивчає А.Філіпішина; педагогічні функції сім'ї, яка бере дитину-сироту на виховання, висвітлено в працях В.Яковенко.

Далі перейдемо до питання превенції соціального сирітства

Сирітство є соціальним феноменом, що утворюється внаслідок дисфункціональності сімейної структури, породженою соціальною аномією, зміною цінностей і норм поведінки, викликаних кризою всіх сфер українського суспільства. Сучасні дослідження показують, що навіть так звані благополучні сім'ї нерідко виявляються такими лише на перший погляд, доки не відбувається аналіз дитячо-батьківські відносин. Характеризуючи проблеми дітей з сімей, відносно благополучних з точки зору їх соціально-економічного статусу, необхідно відзначити збіднення змісту спілкування, дефіцит теплоти, уважного ставлення один до одного, зникнення спільних форм корисної діяльності дитини з дорослим або спільного дозвілля. Місце особистісного і пізнавального спілкування все більше займають вузько прагматичні форми – з приводу побуту, режиму, контролю за успіхами в навчанні, а заохочення дітей зводиться лише до його матеріальних форм. При цьому посилюється тенденція переносити батьківські функції на вихователів ясел і дитячих садів, а пізніше – на школу та інші установи. Нерідко в цих випадках можна констатувати так зване «приховане» соціальне сирітство, яке проявляється в зміні ставлення до дітей, збіднення і формалізації контактів з ними, що в свою чергу в крайніх проявах фактично може привести до повного витіснення їх з сімей, і, як наслідок, до безпритульності величезної кількості дітей та підлітків (Марусева І.В. & Коваленко М.І., 2006, с. 71).

В українському суспільстві частка соціальних сиріт в загальній їх чисельності є безпрецедентною, але згідно з діючими нормами законодавства, сирітство розглядається виключно з позиції фізичного існування батьків. У Конвенції ООН про права дитини постулюється, що «дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння». Держава

зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя і вживає необхідних заходів. Однак закон стає ефективним механізмом регулювання суспільних відносин тільки, коли в ньому сформульовано і використовується чіткий понятійний апарат, саме це визначає, які норми прав, і в яких випадках використовуються (Дмитрієва М. А., 2012).

Головними завданнями щодо превенції соціального сирітства варто назвати: викоренення сімейного та дитячого неблагополуччя, забезпечення пріоритету сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків; розширення правових, матеріальних і соціальних гарантій їх повноцінного розвитку та виховання. На думку більшості експертів, необхідність змін в системі установ для дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків дійсно назріла, але при цьому ця проблема не може бути вирішена гаслом «роздамо всіх дітей по сім'ях». Ідея охопити всіх сиріт сімейним вихованням безумовно гуманна і гідна, але повністю влаштувати всіх знедолених дітей в будь-якому доступному для огляду майбутньому не вийде.

Також, можливим рішенням частини проблем сиріт бачиться не розформування і закриття, а реформування мережі соціальних установ. Необхідна кропітка і серйозна дослідницька діяльність, пошук ефективних методів і засобів для успішної реалізації програм роботи фахівців з дітьми та громадянами, які беруть їх на виховання. Дослідники одностайні у визначенні факторів, що впливають на появу сиріт, соціальних сиріт і безпритульних: це кримінальний, сімейний, інформаційний, психологія віку, молодіжна субкультура. Всі ці питання знаходяться в зоні педагогічного простору.

Т. Сидорова впевнена, що рішення даної проблеми – в забезпеченні якісного процесу соціалізації на базі «виключно в хорошому дитячому будинку – з талановитими вихователями, достатнім фінансуванням, грамотними програмами професійного навчання та подальшого працевлаштування». Саме попередники таких «нових Макаренко» вилікували країну від епідемії дитячої безпритульності століття тому (Сидорова Т. Н., 2011).

Лінію жорсткої неприємної оцінки політики влади по відношенню до дітей-сиріт підтримує Т. Белогрудова в статті з промовистою назвою «Полювання на дітей» (Белогрудова Т. А., 2020), де зазначає, що сьогодні в країнах СНГ соціальних сиріт більше, ніж в часи Другої світової війни.

Інші науковці зазначають, що дітей-сиріт можна і потрібно правильно виховувати в державних дитячих установах, здійснювати професійний відбір співробітників дитячих установ, створюючи умови психологічного комфорту дітям, розуміючи, в чому кожен з них потребує.

Отже, зазначені педагогічні підходи до виховання й захисту дітей-сиріт в історичній ретроспективі – духовно-моральний,

диференційований, біосоціальний, освітньо-розвивальний, адаптивний та соціокультурний – свідчать про те, що в педагогічній теорії та практиці кожен історико-педагогічний етап вносив свої зміни в систему виховання, освіти й розвитку дітей-сиріт: від визнання дитини особистістю, яка потребує належної освіти та виховання до створення сучасних виховних закладів (будинки сімейного типу, прийомні та патронажні сім'ї) та розвитку специфічних змісту, форм і методів освітньо-виховної роботи з цією категорією. Педагогічна сутність проблеми соціального сирітства полягає, передусім, у порушенні прав дітей на належне виховання, розвиток та освіту з боку самих батьків, що призводить до труднощів у навчанні, порушення психологічного стану дітей, неможливості повноцінної соціалізації. Щоб вирішити проблему соціального сирітства, найдоцільніше працювати з сім'ями на початковому ступені неблагополуччя, активізувати роботу з ними в контакті з іншими суб'єктами профілактики. Профілактика в цьому напрямку – це попередження соціального сирітства та забезпечення своєчасної, комплексної, адресної, кваліфікованої допомоги дітям і сім'ям, які перебувають у важкій життєвій ситуації.

Список використаної літератури

- 1. Марусева І. В.,** Коваленко М. І. Педагогика. Москва: Знание, ИВЭСЭП, 2006. 327 с.
- 2. Дмитриева М. А.** Причины социального сиротства. *Молодой ученый*. 2012. № 11. С. 353–355. URL: <http://www.moluch.ru/archive/46/5646/> (дата звернення: 05.12.2020).
- 3. Сидорова Т. Н.** Брошенные дважды. Беспризорники в России забыты и родителями, и государством. *Аргументы Недели*. 2011. № 26 (267). URL: <http://argumenti.ru/social/n296/114532> (дата звернення: 06.01.2021).
- 4. Белогрудова Т. А.** Охота на детей. URL: <http://za.zubr.in.ua/2013/05/31/21356/> (дата звернення: 16.12.2020).
- 5. Лопатченко І.** Типологія соціального сирітства в контексті психолого-педагогічних пріоритетів його профілактики. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2014. Вип. 40-41 (44-45). С. 279–288.
- 6. Одинець С.** Поняття «соціального сирітства» в сучасному українському науковому та суспільному дискурсах: до постановки питання. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип 41. С. 118–122.

References

- 1. Maruseva, I. V., & Kovalenko, M. I.** (2006). *Pedagogika*. [Pedagogy]. Moscow: IVESEP [in Russian].
- 2. Dmitrieva, M. A.** (2012). Prichiny socialnogo sirotstva [Causes of social orphanhood]. *Molodoj uchenyj – Young scientist*, 11, 353-355 [in Russian].
- 3. Sidorova, T. N.** (2006). Broshennye dvazhdy. Besprizorniki v Rossii zabyty i roditelyami, i gosudarstvom [Abandoned twice. Homeless children in Russia are forgotten by both parents and the state]. *Argumenty Nedeli – Arguments of the Week*, 26 (267). Retrieved from <http://argumenti.ru/social/n296/114532> [in Russian].

- 4. Belogradova, T. A.** (2013). Okhota na detej [Hunting for children]. Retrieved from <http://za.zubr.in.ua/2013/05/31/21356/> [in Russian].
- 5. Lopatchenko, I.** (2014). Tipologiya soczialnogo siritstva v konteksti psikhologo-pedagogichnikh prioritativ jogo profilaktiki [Typology of social orphanhood in the context of psychological and pedagogical priorities of its prevention]. *Problemi ta perspektivi formuvannya naczionalnoyi гуманitarno-tekhnichnoyi eliti – Problems and prospects for the formation of the national humanitarian and technical elite*, 40-41 (44-45), 279-288 [in Ukrainian].
- 6. Odinecz, S.** (2013). Ponyattya «soczialnogo siritstva» v suchasnomu ukrayinskomu naukovomu ta suspilnomu diskursakh: do postanovki pitannya [The concept of «social orphanage» in the bitter Ukrainian science and suspension discourses: before the presentation of the meal]. *Etnichna istoriya narodiv Yevropi – Ethnic history of the people of Europe*, 41, 118-122 [in Ukrainian].

Товстуха О. М. Педагогічна сутність проблеми соціального сирітства

У статті розглянуто історико-педагогічні педагогічні підходи до виховання й захисту дітей-сиріт в історичній ретроспективі – духовно-моральний, диференційований, біосоціальний, освітньо-розвивальний, адаптивний та соціокультурний. Визначена педагогічна сутність проблеми соціального сирітства, що полягає, передусім, у порушенні прав дітей на належне виховання, розвиток та освіту з боку самих батьків, що призводить до труднощів у навчанні, порушення психологічного стану дітей, неможливості повноцінної соціалізації. Наголошено на тому, щоб вирішити проблему соціального сирітства, найдоцільніше працювати з сім'ями в початковій і середнього ступеня неблагополуччя, активізувати роботу з ними в контакт з іншими суб'єктами профілактики.

Ключові слова: сирітство, генезис соціального сирітства, педагогічний підхід, профілактика соціального сирітства.

Товстуха О. Н. Педагогическая сущность проблемы социального сиротства

В статье рассмотрены историко-педагогические подходы к воспитанию и защите детей-сирот в исторической ретроспективе – духовно-нравственный, дифференцированный, биосоциальный, образовательно-развивающий, адаптивный и социокультурный. Определенная педагогическая сущность проблемы социального сиротства, состоящий прежде всего в нарушении прав детей на надлежащее воспитание, развитие и образование со стороны самих родителей, приводит к трудностям в обучении, нарушения психологического состояния детей, невозможности полноценной социализации. Отмечено, чтобы решить проблему социального сиротства, целесообразно работать с семьями на начальной и средней

степени неблагополучия, активизировать работу с ними в контакте с другими субъектами профилактики.

Ключевые слова: сиротство, генезис социального сиротства, педагогический подход, профилактика социального сиротства.

Tovstukha O. Pedagogical Essence of the Problem of Social Orphanhood

The article considers historical and pedagogical pedagogical approaches to the upbringing and protection of orphans in historical retrospect - spiritual and moral, differentiated, biosocial, educational and developmental, adaptive and socio-cultural. The pedagogical essence of the problem of social orphanhood is determined, which consists, first of all, in violation of children's rights to proper upbringing, development and education by parents themselves, which leads to learning difficulties, violation of children's psychological state, impossibility of full socialization. It is emphasized that in order to solve the problem of social orphanhood, it is most expedient to work with families in the primary and secondary degree of distress, to intensify work with them in contact with other subjects of prevention. It is noted that prevention in this direction is the prevention of social orphanhood and the provision of timely, comprehensive, targeted, qualified assistance to children and families in difficult life situations. The conclusion to the work was the opinion that the main tasks for the prevention of social orphanhood should be called: eradication of family and child problems, prevention; ensuring the priority of family forms of placement of orphans and children left without parental care; expansion of legal, material and social guarantees of their full development and education.

Key words: orphanhood, genesis of social orphanhood, pedagogical approach, prevention of social orphanhood.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2021 р.

Прийнято до друку 26.03.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.